

MAHALLIY BYUDJETLARNING BARQAROR DAROMAD MANBALARINI SHAKLLANTIRISH

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

Rahmonqulov Humoyun Abror o'g'li

e-mail: humoyunrahmonqulov@icloud.com

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada mahalliy byudjetlarning barqaror daromad manbalarini shakllantirish masalalari keng va tizimli yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida mahalliy byudjet daromadlarining iqtisodiy mazmuni, ularning hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni, daromadlar barqarorligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar chuqur o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida mahalliy byudjet daromadlarining amaldagi holati raqamli ma'lumotlar asosida baholanib, xorijiy davlatlar tajribasi bilan qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish, transfertlarga qaramlikni kamaytirish hamda hududlarning soliq salohiyatidan samarali foydalanishga qaratilgan ilmiy asoslangan xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Mahalliy byudjet, byudjet daromadlari, fiskal barqarorlik, hududiy moliya, soliq salohiyati, mahalliy soliqlar, byudjetlararo transfertlar, moliyaviy mustaqillik, fiskal markazlashuv.*

Kirish

Davlat moliya tizimida mahalliy byudjetlar hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda muhim moliyaviy instrument sifatida maydonga chiqadi. Mahalliy byudjetlar orqali aholi uchun zarur bo'lgan ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, kommunal xo'jalik, transport va ijtimoiy infratuzilma obyektlari moliyalashtiriladi. Shu bois mahalliy byudjetlarning daromad bazasi mustahkam bo'lmasa, hududlarning barqaror rivojlanishi ham ta'minlanmaydi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida byudjet tizimini isloh qilish, fiskal markazlashuv darajasini pasaytirish va hududlarga moliyaviy vakolatlar berish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, mahalliy byudjetlarga ayrim soliqlarni birlashtirish, soliq tushumlarining bir qismini hududlar ixtiyorida qoldirish hamda byudjetlararo transfertlar mexanizmini takomillashtirish chora-tadbirlari joriy etilmoqda.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, mahalliy byudjetlar hali ham yuqori darajada markaziy byudjetga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. 2024-yil yakunlariga ko‘ra, ayrim viloyatlarda mahalliy byudjet xarajatlarining 50 foizdan ortig‘i dotatsiya va subsidiyalar hisobidan moliyalashtirilgan. Bu esa hududlarning moliyaviy mustaqilligini cheklab, ularning o‘z daromad manbalarini kengaytirishga bo‘lgan manfaatdorligini pasaytiradi. Shu nuqtai nazardan, mahalliy byudjetlarning barqaror daromad manbalarini shakllantirish masalasi bugungi kunda nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Mahalliy byudjetlar va ularning daromad bazasini shakllantirish masalalari fiskal federalizm nazariyasi doirasida keng tadqiq etilgan. R.Musgrave mahalliy moliyaning barqarorligi hududiy iqtisodiy o‘rnatilishning muhim sharti ekanini ta’kidlagan. J.Stiglitz esa mahalliy byudjetlar daromadlarining yetarli darajada mustaqil bo‘lmasligi fiskal samaradorlikni pasaytirishini ilmiy asoslab bergan. MDH va rivojlanayotgan davlatlar tajribasida mahalliy byudjet daromadlarining asosiy muammosi sifatida transfertlarga yuqori darajada bog‘liqlik ko‘rsatib o‘tiladi. O‘zbekiston olimlaridan A.Vahobov, B.Xodiyev, D.To‘xtasinov, Sh.Mustafakulov va boshqalar mahalliy byudjet daromadlarini oshirishda hududlarning soliq salohiyatini to‘liq ishga solish zarurligini ta’kidlaganlar. Mazkur ilmiy ishlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mahalliy byudjetlar barqarorligini ta’minlash masalasi bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot jarayonida iqtisodiy-statistik tahlil, tizimli yondashuv, qiyosiy taqqoslash, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Mahalliy byudjet daromadlarining dinamikasi 2020–2024-yillar kesimida tahlil qilinib, ularning tarkibiy tuzilmasi foizlarda baholandi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar tajribasi bilan qiyosiy tahlil amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar

Mahalliy byudjet daromadlari iqtisodiy mazmuniga ko‘ra quyidagi asosiy manbalar hisobidan shakllanadi: mahalliy soliqlar va yig‘imlar, umumdavlat soliqlaridan ajratmalar, byudjetlararo transfertlar hamda nosoliq tushumlar. 2020–2024-yillar davomida O‘zbekistonda mahalliy byudjet daromadlarining umumiy hajmi sezilarli darajada oshgan. Jumladan:

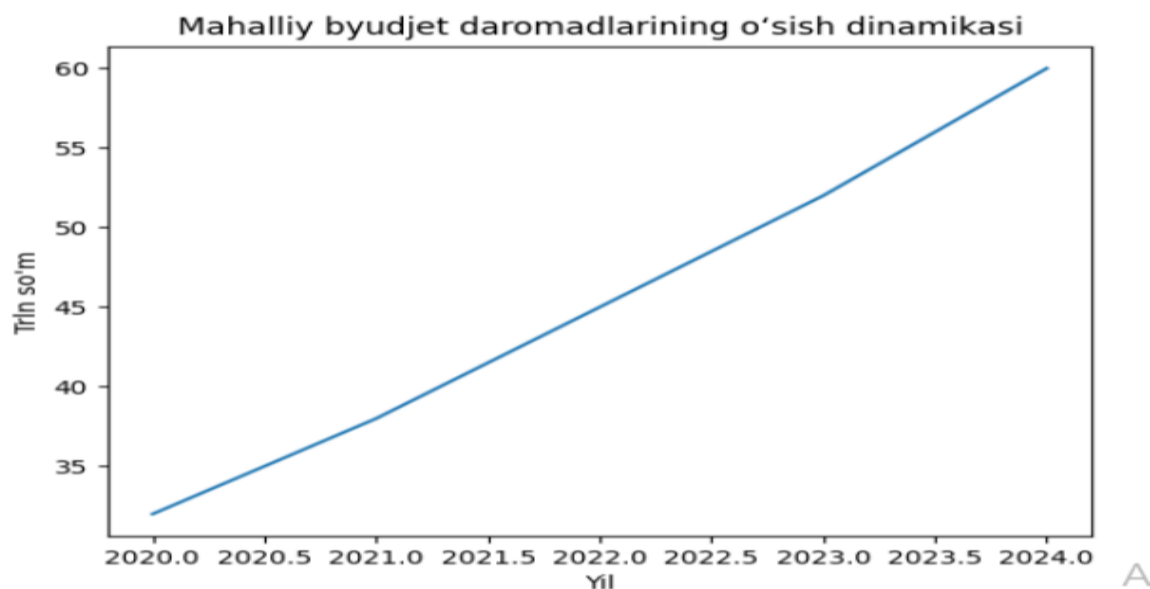
- 2020-yil – 32 trln so‘m
- 2021-yil – 38 trln so‘m (o‘shish 18,7 %)
- 2022-yil – 45 trln so‘m (o‘shish 18,4 %)
- 2023-yil – 52 trln so‘m (o‘shish 15,6 %)
- 2024-yil – 60 trln so‘mdan ortiq (o‘shish 15 %)

Biroq daromadlar tarkibi tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘shish asosan transfertlar hisobiga ta‘minlangan. 2024-yilda mahalliy byudjet daromadlarining:

- 46 % – byudjetlararo transfertlar
- 34 % – umumdavlat soliqlaridan ajratmalar
- 15 % – mahalliy soliqlar
- 5 % – nosoliq daromadlar

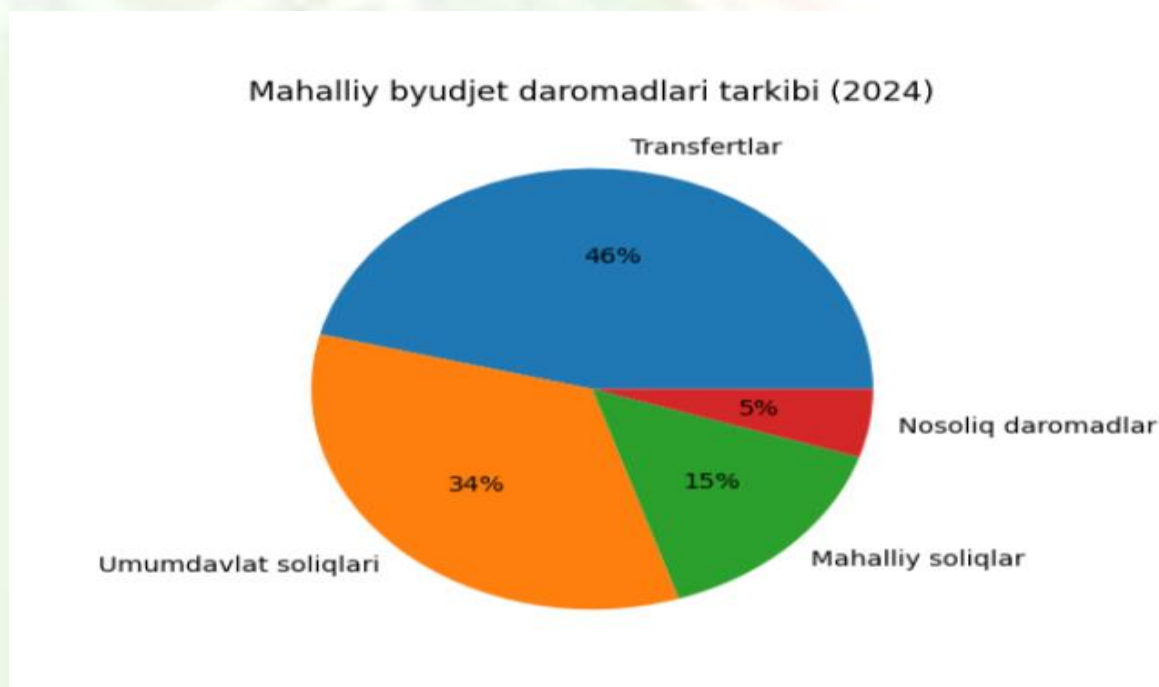
hisobidan shakllangan.

Mahalliy soliqlar ulushining pastligi hududlarning moliyaviy mustaqilligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Masalan, yer solig‘i va mol-mulk solig‘idan tushumlar ayrim viloyatlarda hudud yalpi mahsulotining atigi **1–1,3 foizini** tashkil etmoqda. Taqqoslash uchun, rivojlangan mamlakatlarda ushbu ko‘rsatkich **2,5–3,5 foiz** atrofida.

Rasm. 2020–2024-yillarda mahalliy byudjet daromadlarining o'sish dinamikasi

Grafikda daromadlarning 32 trln so'mdan 60 trln so'mgacha bosqichma-bosqich o'sishi aks ettiriladi.

2-rasm. 2024-yilda mahalliy byudjet daromadlarining tarkibi

Diagrammada transfertlar – 46 %, umumdavlat soliqlari – 34 %, mahalliy soliqlar – 15 %, nosoliq daromadlar – 5 %

Xorijiy tajriba tahlili

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, mahalliy byudjetlar barqarorligi bevosita mahalliy soliqlar ulushiga bog'liq. Masalan, AQShda mahalliy byudjet daromadlarining 60–65 foizi, Germaniyada 55 foizi, Fransiyada 50 foizdan ortig'i hududiy soliqlar hisobidan shakllanadi. Bu holat hududlarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, mahalliy byudjetlarning barqaror daromad manbalarini shakllantirish hududlarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- mahalliy soliqlar ulushini 15 foizdan 30 foizgacha oshirish;
- yer va mol-mulk solig'ini bozor mexanizmlari asosida qayta ko'rib chiqish;
- transfertlarni hududlarni rag'batlantiruvchi mexanizm asosida taqsimlash;
- soliq bazasini to'liq raqamlashtirish va inventarizatsiya qilish;
- mahalliy hokimiyatlarning moliyaviy manfaatdorligini oshirish.

Bu takliflar va yechimlar davlatimizning daromad manbasini tejaydi va yaxshi natijaga erishishga olib keladi.